

УДК 373.5.035:316.623-056.49

Тетяна Федорченко

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ З ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

Стаття присвячена розгляду актуальних питань, спрямованих на впровадження тренінгової технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у освітній процес школи, висвітлено понятійний апарат зазначеного процесу (підготовка, просоціальна поведінка, формування просоціальної поведінки, тренінгова технологія, учні 11–15 років, підготовка). Окреслено мету, завдання, принципи проведення тренінгового курсу, уміння і навички, якими повинні володіти педагоги, представлено структуру семінару-тренінгу з означеної проблеми, наведено приклади цікавих форм роботи, проаналізовано результативність підготовки педагогів до проведення тренінгової технології.

Ключові слова: *підготовка, педагоги, тренінгова технологія, просоціальна поведінка, формування просоціальної поведінки, підлітки уразливих категорій.*

Topical issues aimed at introduction of training technology of forming prosocial conduct of teenagers from vulnerable categories in the educational process of school have been revealed. The main notions of the mentioned process (training, prosocial conduct, forming of prosocial conduct, training technology, 11–15 years old students) are defined. Task, principles of training course implementation, ability and skills which teachers must own have been mentioned. A seminar-training structure is presented. Examples of interesting forms of work are made. Effectiveness of teachers' training is analyzed to implement training technology (capture special knowledge on issue, activation of thoughtful (analytical, comparative activity), observation and memorizing of programmatic material); development of verbal abilities; an improvement and correction of skills of interpersonal and professional intercourse on the basis of sincerity, openness, respect, tolerance; acceptance of spiritual values as one of main values of life of man; education morally of active personality, which is able to expose the displays of sensitiveness, justice, dignity, mercy, tolerance, conscience, peaceful nature, goodwill, willingness to help other; forming of consciousness, help to pupils in self-realizations, development of their aspiration and capacity for self-knowledge, self-affirmation, forming of positive and active «I-concept».

Keywords: *teachers, training technology, prosocial behavior, formation of prosocial behavior, vulnerable teenagers, qualities of prosocial personality.*

Система національного виховання постала перед гострими проблемами, що вимагають кардинального оновлення змісту, осучаснення формально-організаційних механізмів виховної діяльності загальної середньої освіти і посилення орієнтації на вироблення ціннісних орієнтирів у дітей та учнівської молоді. Концепція нової української школи наголошує, що ефективною відповіддю на виклики сучасності мають стати освіта й виховання, що базуються на загальнолюдських цінностях, сформованості критичного, креативного та піклувального мислення.

Формування просоціальної поведінки і набуття якостей просоціальної особистості – довгий і копіткий процес. Оскільки більшу частину свого часу учні проводять у своєму закладі, саме школа має навчити їх свідомо розвивати сукупність особистих здібностей, виявляти активність, самостійність, формувати толерантне мислення, навички просоціальної поведінки. Проте питання виховання у підростаючого покоління просоціальної поведінки у загальному курсі вивчення загальної педагогіки як навчальної дисципліни в системі професійної підготовки вчителя, а також на курсах підвищення кваліфікації вчителів, як правило висвітлюється дуже обмежено. Через це педагоги у своїй професійній діяльності мало акцентують увагу у своїх підопічних на вихованні просоціальних якостей. Тому підготовка педагогів до впровадження тренінгової технології з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій одне з нагальних завдань сучасної педагогічної практики [4].

Формуванню просоціальної поведінки присвячено багато наукових досліджень переважно психологічного напрямку (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Б. Братусь, Г. Корнетов, О. Леонт'єв, А. Маклаков, С. Рубінштейн, Г. Товканець, М. Фіцула, І. Фурманов, Г. Щєбатунов та ін.); феномен милосердя й альтруїзму (просоціальна поведінка відрізняється від соціальної саме більшим альтруїстичним навантаженням) розкрито у дослідженнях В. Зандер, Т. Гаврилової, В. Куніциної, Н. Кухтової, І. Юсупова та ін. Вчені характеризують просоціальну поведінку як вчинки та дії індивіда, спрямовані на користь собі й іншим людям, тобто – на досягнення особистісного та громадського благополуччя.

Тренінгову технологію обґрунтовують у своїх дослідженнях: Т. Альберт, Р. Амстронг, Р. Баклі, К. Левін, Д. Тейлор, Ф. Рейс, К. Роджерс, Д. Корнегі, Р. Кропп, К. Фопель, а також – Г. Балакірева, В. Большакова, А. Браткіна, О. Василевська, І. Вачкова, М. Кларіна, В. Кобзева, Є. Леванова, Н. Огенесян, Б. Паригіна, Ю. Пахомова, Л. Шепелева.

Результати фундаментального дослідження лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, що було здійснено упродовж 2014–2016 рр. свідчать, що просоціальна поведінка є досить розповсюдженою формою людської активності, яка відіграє вагомий роль у міжособистісних стосунках,

внутрішньогруповій взаємодії, спілкуванні та діяльності людей.

Виходячи із зазначеного вище матеріалу, ми вважаємо за потрібне висвітлити проблему підготовки педагогів до впровадження тренінгової технології з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у освітньому процесі школи.

Розуміння сутності поняття «підготовка педагогів» дає аналіз словників. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «підготовка» тлумачиться як запас знань, навичок, досвід, набутий у процесі навчання, у практичній діяльності. А. Троцько визначає поняття «підготовка» як формування готовності педагогів до професійної діяльності. У своїй роботі ми будемо використовувати «підготовку» у тлумаченні, яке подають автори «Енциклопедії професійної освіти» [1]. Вони визначають цей термін як навчання – певний спеціально організований процес формування готовності до виконання завдань, знань, умінь та навичок. Ю. Дорошенко трактує це поняття як «сукупність уже отриманих людиною спеціальних знань, умінь та навичок, особистісних якостей, власного досвіду роботи та усвідомлення норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії; або, з іншого боку як процес повідомлення тим, хто навчається, відповідних знань та формування в них умінь і навичок».

Метою семінару-тренінгу з означеної проблеми є: ознайомлення учасників тренінгу з особливостями формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій. Завданнями підготовки педагогів до впровадження тренінгової технології у освітній процес було визначено:

1. Розкрити поняття «просоціальна поведінка», «формування просоціальної поведінки» підлітків уразливих категорій.

2. Фіксація уваги на сутнісних особливостях просоціальної поведінки.

3. Формування обізнаності із інтерактивними методами і прийомами, що сприяють гальмуванню поведінкових тенденцій підлітків, що мають асоціальну спрямованість.

У свою чергу, педагоги повинні знати: вікові особливості підліткового віку і важливість впровадження тренінгової технології; визначення поняття «просоціальна поведінка» та її основні показники; особливості підлітків уразливих категорій. Педагоги повинні вміти: створювати відносини співробітництва, діалогу, доброзичливості; вміти бути членом команди, чітко висловлювати свої думки, адекватно оцінювати свої здібності та свій внесок у спільну діяльність; продуктивно спілкуватися, ставити запитання, представляти різні точки зору; вміти визначати суть проблеми та причини її виникнення; адекватно реагувати на критику, вміти розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей, допомагати і підтримувати учасників тренінгу; вміти розв'язувати конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів, побачити

максимум варіантів вирішення проблеми, уникати небезпечних ситуацій; досягати запланованих результатів.

Означені завдання базувалися на формуванні в учнів високих моральних якостей, системи морально-правових знань, умінь, навичок, поглядів, переконань, що становлять суспільну свідомість; виховання активної життєвої позиції, непримиренного ставлення до проявів девіантної поведінки, аморальних вчинків; забезпечення подолання шкідливих звичок; актуалізація дружніх родинних стосунків; прищеплення навичок особистої гігієни; формування позитивної мотивації, свідомого ставлення до свого здоров'я.

Одним з головних понять нашого дослідження є тренінгова технологія – це навчання, що спирається на досвід людини і дає можливість, крім отримання нової інформації, одразу використати її на практиці, випробовуючи нові навички.

Дослідник Ю. Ємельянов визначає тренінг як групу методів, які спрямовані на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності. На думку Л. Петровської, тренінг – це засіб впливу, який спрямований на розвиток знань, соціальних установок, вмінь і досвіду у сфері міжособистісного спілкування, а також засіб розвитку компетентності у спілкуванні, засіб психологічного впливу і набуття таких умінь і навичок: комунікативних – вони напрацьовуються під час всього тренінгу за допомогою спеціальних ігор і вправ; навичок прийняття рішень («мозкові штурми», обговорення однієї проблеми всією групою; ігри, спрямовані на усвідомлення та вирішення проблеми; алгоритм прийняття рішення); навичок зміни стратегії поведінки [4].

Беручи участь у тренінгових заняттях з формування просоціальної поведінки, педагоги повинні навчити підлітків ефективному спілкуванню, прийняттю відповідальних рішень; уникнення невиправданого ризику; продуктивного вирішення конфліктів та спілкування.

У свою чергу тренінг – це організаційна форма навчально-виховної роботи, яка спираючись на досвід і знання її учасників, забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів, зокрема, активних, за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери в групі, та спрямовується на отримання сформованих навичок і життєвих компетенцій. Загальна мета тренінгу конкретизована в таких завданнях: оволодіння психологічними знаннями; формування умінь і навичок у сфері спілкування, зокрема для розв'язання конфліктних ситуацій; корекція, формування та розвиток установок, необхідних для успішного спілкування; розвиток здібностей щодо адекватного та повного пізнання себе й інших; корекція й розвиток системи стосунків особистості, створення сприятливого психологічного клімату в групах [5].

Важливо зазначити, що тренінгова технологія формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій має свої

особливості, а саме: сприяння свідомому прийняттю соціально значущих норм і цінностей, прийнятих у суспільстві; вміння адекватно сприймати себе і інших; уміння конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, протистояти провокуючим факторам навколишнього середовища; навчання працювати в групі, тримати під контролем негативні емоції, долати внутрішні бар'єри; формування впевненості у собі, розвиток здатності до рефлексії.

Перш ніж переходити до практичних процедур тренінгової технології з формування просоціальної поведінки школярів, дуже важливо представити і озвучити основний термінологічний апарат означеної технології.

Словник основних термінів і понять з превентивного виховання тлумачить просоціальну поведінку як систему нормативно-соціальних вчинків, якими визначається спрямованість діяльності людини, що виявляється у її ставленні до соціальних, у тому числі до етичних і правових норм, прийнятих у суспільстві, та виступає протилежною характеристикою асоціальної поведінки.

Просоціальна поведінка формується під впливом соціального середовища і найближчого соціального оточення та опосередковується дружніми взаємовідносинами, соціальним взаєморозумінням, піклуванням і турботою про благополуччя інших, діалоговою взаємодією педагога й учня.

Науковцями лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України просоціальну поведінку тлумачать як систему дій та вчинків особистості, зумовлену свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, прагненням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливостю до ризикованих способів суб'єкт-суб'єктних взаємодій, здатністю до самореалізації у різних видах соціально значущої діяльності. Формування просоціальної поведінки – це цілісний процес, спрямований на забезпечення необхідних організаційно-педагогічних умов для свідомої інтеграції учнями соціально-значущих норм і цінностей, розвитку відповідних рис, якими має володіти просоціальна особистість, формувати прагнення і уміння конструктивно вирішувати міжособистісні і групові суперечності стимулювання участі дітей у соціально-значущій діяльності та спонукання до внутрішнього діалогу для прийняття особистісно значимого для учнів вибору моделей поведінки [4].

Дуже важливо з педагогами обговорити питання поняття «підлітки уразливих категорій». Феномен уразливість – це підвищена чутливість особистості щодо дії різноманітних несприятливих чинників. Поняття «уразливий» Великий тлумачний словник української мови подає як «...дуже чутливий, який легко піддається дії, впливові чого-небудь, слабкий, погано захищений», вразливий, швидко піддається зовнішнім

подразникам, сприйнятливий до болю. Поняття «уразливий стан» розглядається як стан, який позбавляє чи обмежує особистість усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними [2].

Підлітковий вік (11–15 років) відомий у психолого-педагогічній літературі як кризовий, отже, найбільш уразливий як з боку фізіології (відбувається потужна перебудова всіх систем організму), так із боку соціальних факторів, зокрема, сім'ї, школи, молодіжної субкультури, і в тому числі, уразливий з боку власної особистості. Сучасному підліткові властиві недостатня впевненість у собі, посилена тривожність, уникнення відповідальності, надмірна критичність, брак комунікативної компетентності, підвищена агресивність тощо.

На нашу думку, формування просоціальної поведінки у підлітків від 11 до 15 років є особливо важливим, оскільки у кризовий період сприятлива та дружня атмосфера в родині та навчально-виховному середовищі, позитивні стосунки з батьками, вчителями, іншими дорослими та однолітками, активна участь у громадському житті є одними з головних факторів утримання підлітків від поведінки, яка може їм зашкодити або призвести до потрапляння в кризові чи небезпечні ситуації.

До підлітків уразливих категорій у нашому дослідженні ми відносимо: діти-переселенці, діти з багатодітних сімей, діти з неблагополучних сімей, діти у яких проблеми із спілкуванням з однолітками, діти-сироти, діти, схильні до проявів агресії та насильства, діти, схильні до негативних звичок (вживання психоактивних речовин).

Таким чином підлітки уразливих категорій це учні 11–15 років, які за обтяжливих обставин свого життя переживають знегоди через дії негативного впливу оточуючого середовища, що може спричинити непорозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованості навичок асертивності, умінь конструктивної взаємодії, прагнень брати участь у благочинній діяльності. У шкільній практиці необхідним є формування й міцне закріплення у свідомості й поведінці підлітків позитивних установок і мотивів, значущих ціннісних орієнтацій.

Отже, впровадження зазначеної технології з формування просоціальної поведінки учнів уразливих категорій – це перш за все форми і методи роботи, спрямовані на активну позицію педагога передбачати фіксацію уваги дітей на просоціальних імперативах, сприяння виробленню ціннісного ставлення до суспільства, природи, соціального оточення і до себе, демонстрацію бажаних поведінкових актів, стимулювання особистості до здійснення вчинків, корисних їй та оточенню. А також гальмування тих її поведінкових тенденцій, що мають асоціальну спрямованість та навчання об'єктивному й коректному самооцінюванню вчинків. Цільовими орієнтирами формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій є сприяння свідомій інтеріоризації ними соціально значущих норм і цінностей, набуттю якостей просоціальної

особистості (емпатійність, доброзичливість, турботливість, довірливість, толерантність, рефлексивність, чуйність, альтруїстичність), формуванню прагнення і вміння конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності; стимулювання участі підлітків у соціально значущій діяльності та спонукання їх до прийняття вільного вибору соціально значущих моделей поведінки [4].

Отже, семінар-тренінг з означеної проблеми є формою методичної роботи під час якої широко використовують педагогічні ситуації, роздатковий матеріал, технічні засоби навчання. Основні принципи в роботі тренінгової групи: довірливе і відверте спілкування, відповідальність у дискусіях і під час обговорення результатів тренування. Ми поділяємо точку зору В. Бабайцевої, яка визначає семінар-тренінг як технологію, що розвиває особистісні якості педагогів, формує їхню творчу індивідуальність, підвищує рівень комунікативної компетентності.

Ми пропонуємо орієнтовну структуру тренінгового заняття з підготовки педагогів до впровадження тренінгової технології з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій.

№ п/п	Зміст діяльності	Час	Ресурсне забезпечення
1.	Привітання учасників тренінгового заняття. Вправа «Посмішка»	5 хв.	
2.	Вправа на знайомство/діагностика очікувань «Хто Я, мої захоплення, чому я беру участь у тренінгу»	20 хв.	
3.	Вступні уваги. Презентація мети та завдань тренінгового заняття. Ознайомлення учасників із регламентом роботи.	10 хв.	Програма семінару для учасників
4.	Інформаційне повідомлення «Формування просоціальної поведінки – це...»	10 хв.	
5.	Мозковий штурм «Риси людини з просоціальною поведінкою...»	20 хв.	Папір А-3, маркери
6.	Робота в групах «Вправа з поняттями»	20 хв.	Папір А-4
7.	Гра-розминка «Ураган»	10 хв.	
8.	Мозковий штурм «Підлітки уразливих категорій – це діти...»	15 хв.	Папір А-3, маркери
9.	Робота в групах. Вправа «Дешифратор»	20 хв.	Папір А-3, маркери
10.	Вправа-енерджайзер «Літній дощ»	5 хв.	
9.	Вправа «Чарівна крамниця»	20 хв.	
10.	Підведення підсумків.	15 хв.	
11.	Вправа «Зворотній зв'язок»	15 хв.	

Проводячи семінар-тренінг для педагогів експериментальних навчальних закладів, ми провели мозковий штурм обізнаності якостей притаманних людині з просоціальною поведінкою «Риси людини з

просоціальною поведінкою...». За ступенем ранжування пріоритетними рисами виявились: терпіння, довіра, вміння володіти собою, почуття гумору, толерантність, альтруїзм. Другорядними рисами просоціальної особистості педагога визначили: на жаль – прийняття інших, емпатійність, доброзичливість, чуйність, гуманізм, вміння не засуджувати інших, вміння слухати (дуже не вистачає цих рис сучасному педагогу).

Дуже цікавою для педагогів виявилася робота в групах «Вправа з поняттями», де потрібно було підібрати до кожної літери поняття «просоціальна» якості, які притаманні просоціальній особистості. Результати виявились такі: П – прийняття інших, повага, піклування; Р – рефлексивність; О – оптимізм; С – співпереживання, совість; О – оберігання життя, інших, освіченість; Ц – цінність, цнотливість (доброчинність); І – ідеальний, інтелігентність; А – альтруїзм; Л – любов; Н – наполегливість, надійність; А – активність.

У процесі проведення семінару-тренінгу для педагогів була корисною вправа «Чарівна крамниця», де учасники продавали свої негативні і отримували позитивні якості, яких їм бракує для того, щоб вважати себе просоціальною особистістю. Відповіді виявились такі: бракує терпіння, вміння слухати, оптимізму, поваги до учня, вміння не засуджувати інших, поняття гумору.

Наприкінці тренінгового заняття педагога відповідали на запитання опитувальника стосовно поняття «Просоціальна поведінка – це...». Відповіді були дуже змістовні, коректні, логічно побудовані, а саме: неодмінна ввічливість, повага до чужих інтересів; довіра, емпатійність, доброзичливість, толерантність, чуйність, турботливість; спокійне співжиття з усіма расами, культурами, релігіями, коли ти не просто не звертаєш увагу на інших людей, а проявляєш певні почуття до них; прояв терпимості до людини іншої віри, нації, любов до оточуючих: і малих, і старих, до всього живого; внутрішній стан людини, її стиль життя; витримка у неприємній ситуації; добробут і ввічливість, чемність, порядність, терплячість, самоповага; поважне, доброзичливе ставлення людей одне до одного, повага до відмінної від власної думки й бажання зрозуміти чужу думку без роздратування.

Ефективність і результативність впровадження тренінгової технології з підготовки педагогів до формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій визначається такими векторами [5]:

– оволодіння педагогами спеціальним знаннями з проблеми формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, активізація мисленнєвої (аналітичної, порівняльної) діяльності, спостережливості і запам'ятовування програмного матеріалу;

– розширення інформаційного поля; розвиток вербальних умінь, удосконалення і корекція навичок міжособистісного і професійного спілкування на основі щирості, відкритості, поваги, толерантності;

– вироблення професійних умінь використання різних форм, методів і технологій формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій;

– залучення учасників до багатоваріантного пошуку шляхів вирішення проблеми, формування і закріплення життєвих цінностей, усвідомлення своєї картини світу, прийняття духовних цінностей як одних з базових цінностей життя людини;

– формування навичок спілкування та співробітництва, виховування тих людських якостей, умінь, які необхідні в спілкуванні і спільних справах: відповідальності, совісності;

– виховання морально активної особистості, яка здатна виявляти прояви чуйності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим;

– залучення школярів до загальнокультурних і національних цінностей, формування в них правил поведінки, життєвих настанов адекватних цим цінностям;

– формування самосвідомості, допомога вихованцю в самореалізації, розвиток у нього прагнення і здатності до самопізнання, самоствердження, формування позитивної й активної «Я-концепції».

Таким чином, активна позиція педагога має передбачати фіксацію уваги дітей на просоціальних імперативах, сприяння виробленню ціннісного ставлення до суспільства, природи, соціального оточення і до себе, демонстрацію бажаних поведінкових актів, стимулювання особистості до здійснення вчинків, корисних їй та оточенню. А також гальмування тих її поведінкових тенденцій, що мають асоціальну спрямованість та навчання об'єктивному й коректному самооцінюванню вчинків, здійснених особистістю або тільки запланованих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія професійного образования: в 3-х т. / под ред. С. Я. Батышева. М., 1999. Т. 2. 488 с.
2. Лозиця В. Г. Протиріччя підліткового віку. *Психологія і педагогія: основні положення*: навч. посіб. К.: Академвидав, 2001. 271 с.
3. Технології формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища: посібник / В. Оржеховська, Т. Федорченко. Черкаси: Чабаненко Ю., 2016. 194 с.
4. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: [навч.-метод. посіб.] / Єжова О. О., Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Кіровоград: Імекс, 2014. 172 с.
5. Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу: навч.-метод. посіб. / Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.